

WSTĘP

Prezentowany w niniejszym tomie cykl artykułów poświęcono różnym tematycznie zagadnieniom geograficznym, dla których wspólnym obszarem badań stało się województwo łódzkie. Inspiracją powstania tomu jest fakt, że 2 sierpnia 2019 r. obchodzimy jubileusz 100-lecia powołania województwa łódzkiego, które wykrojono z ziem należących do starych regionów geograficzno-historycznych – Mazowsza, Wielkopolski, Śląska i Małopolski.

O utworzeniu w Polsce Środkowej, jednostki terytorialnej II stopnia w postaci województwa łódzkiego zdecydowały zarówno czynniki społeczno-gospodarcze – szybki rozwój demograficzny i przemysłowy Łodzi, jak i cechy środowiska przyrodniczego. Tereny centralne województwa objęły wyżynny półwysep będący przedłużeniem wyżyn południowych, od północy sąsiadujące z Pradolina Warszawsko-Berlińską, od wschodu łagodnie opadające ku dolinie Pilicy, a od zachodu – Warty. Przez obszar ten przechodzi dział wodny pomiędzy dorzecziami Wisły i Odry, stanowiący granicę między systemem Wisły na wschodzie i systemem Odry na zachodzie, co jak wskazał J. Dylik w pracy „Województwo ze stolicą bez antenatów” wydanej przez ŁTN w 1971 r. w serii *Szlakami Nauki 15*, wyznacza położenie województwa łódzkiego w układzie wschód–zachód. Natomiast wyżynny półwysep pasa wyżyn południowych dominujący nad otaczającymi go obszarami nizinnymi od zachodu (dolina Warty), północy (dolina Bzury) i wschodu (dolina Pilicy), wyznacza południkowy obszar województwa łódzkiego. Spływające odśrodkowo z zalesionej Wyżyny Łódzkiej liczne rzeki o znacznym spadku sprzyjały rozwojowi XIX-wiecznego, wodochłonnego przemysłu sukienniczego i bawełnianego. Obszar centralny wyróżniał się ustronnością, zalesieniem, a pochód osadnictwa na tym terenie rozpoczął się z dolin Warty, Bzury i Pilicy ku wnętrzu półwyspu wyżynnego, na terenie którego leży Łódź. Dlatego też najstarsze ślady osadnictwa związane są z dolinami Bzury i Pilicy, a między innymi ich dziedzictwo prezentują zabytki romańskie w Tumie czy Inowłodzu.

Obszar ten rozwijał się od lat 20. XIX w. jako region gospodarczy, którego centrum stanowiła Łódź. W XIX w. wraz z rozwojem warsztatów

tkackich, następnie manufaktur i wielkokapitalistycznych fabryk włókienniczych wyrosło niemalże na surowym korzeniu (mimo że Łódź uzyskała prawa miejskie w 1423 r.) drugie co do wielkości miasto w Polsce. W ciągu kilkudziesięciu lat Łódź stała się centrum okręgu przemysłu włókienniczego, wokół którego rozwijały się mniejsze miasta przemysłowe. Pod względem demograficznym, społecznym i gospodarczym w XIX w. Łódź zdystansowała stare ośrodki miejskie leżące na obrzeżach województwa – Łęczycę i Sieradz (historyczne miasta wojewódzkie), czy też była siedzibą Trybunału Koronnego – Piotrków Trybunalski. Jak już wspomniano, to drugie (a obecnie trzecie) pod względem liczby ludności po Warszawie miasto w Polsce, wytworzyło silne więzi gospodarcze, dominowało nad miastami leżącymi między dolinami Warty, Pilicy i Bzury, stanowiło centrum obsługi finansowej, zaopatrzenia w surowce i eksportu towarów. Powołanie zatem województwa łódzkiego z siedzibą w Łodzi w tak wyróżniającym się środowisku przyrodniczym i gospodarczym było naturalne. Łódź pełniąc w 1919 r. funkcje wielkomiejskie awansowała z rangi ośrodka powiatowego do szczybla wojewódzkiego. Wyznaczone granice wojewódzkie w odradzającym się państwie polskim ulegały wielokrotnym zmianom. Pierwsze z nich miały miejsce jeszcze w okresie międzywojennym, kolejne po II wojnie światowej (Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2019). O ile korekty granic województwa łódzkiego z lat 60. i 70. XX w. wynikały z istniejących powiązań gospodarczych, to fatalna w skutkach okazała się reforma administracyjna z 1 czerwca 1975 r., która zdegradowała województwo łódzkie do najmniejszego w Polsce – miejskiego łódzkiego. Województwo łódzkie utraciło wówczas blisko 89% swojej powierzchni na rzecz nowo utworzonych województw: płockiego, skierniewickiego, piotrkowskiego, sieradzkiego i konińskiego. Po II wojnie światowej powierzchnia województwa łódzkiego stanowiła 6,3% powierzchni kraju, a po reformie przeprowadzonej w 1975 r. – 0,49%. Łódź, jako stolica województwa, pozbawiona została zaplecza ludnościowego i gospodarczego.

Wielokrotne korekty granic administracyjnych województwa łódzkiego nie sprzyjały utrwalaniu więzi społeczno-gospodarczych, realizacji

założeń gospodarczych, budowaniu tożsamości i rozwoju regionalnego. Wprowadzony w 1975 r. dwustopniowy podział administracyjny Polski, nie tylko zdegradował miasta powiatowe, ale przede wszystkim stworzył sztuczny podział przestrzeni kraju na 49 województw, których granice przecinały obszary funkcjonujących ciężarów społeczno-gospodarczych, uniemożliwiały dalszy rozwój gospodarki regionalnej. Ta decyzja polityczna była szczególnie dotkliwa dla funkcjonującego zaledwie 56 lat województwa łódzkiego, które niesłusznie okrojono do województwa miejskiego łódzkiego. Budziła niezadowolenie zarówno wśród władz administracji rządowej, gospodarczej, a przede wszystkim wśród społeczeństwa widzącego niemożność rozwoju dużych regionów gospodarczych, które odpowiadałyby regionom funkcjonującym w państwach Europy Zachodniej. Wieloletnia dyskusja nad koniecznością zmian podziału administracyjnego kraju przybrała na sile na początku 1996 r. Dotyczyła ona przede wszystkim struktury hierarchicznej, podziału dwu- lub trzystopniowego, rozwoju samorządu lokalnego, a przede wszystkim jednostek podziału wojewódzkiego. W dyskusję nad przyszłym kształtem województwa łódzkiego włączyli się pracownicy naukowcy Instytutu Geografii Ekonomicznej i Organizacji Przestrzeni Uniwersytetu Łódzkiego (IGEiOP UŁ). Zespół pracowników IGEiOP UŁ pod kierunkiem Profesorów: M. Kotera, S. Liszewskiego i A. Suliborskiego przeprowadził w strefie pogranicza byłego województwa łódzkiego sprzed 1975 r., empiryczne badania terenowe wśród mieszkańców, dotyczące preferencji wyboru swojej przynależności do proponowanych jednostek podziału terytorialnego – województw. W studiach terenowych (1996 r.), które m.in. polegały na przeprowadzeniu bezpośrednich wywiadów kwestionariuszowych z mieszkańcami i przedstawicielami elit lokalnych, uczestniczyli studenci geografii Wydziału Nauk Geograficznych UŁ. Były to pierwsze przeprowadzone w Polsce badania empiryczne mające na celu poznanie opinii i preferencji społeczności miast i gmin w zakresie projektowanego wówczas podziału administracyjnego (na 12, 17, 25 województw) kraju. Analiza zebranych materiałów źródłowych wykazała, że w każdym z proponowanych wariantów podziału administracyjnego kraju, region łódzki, czyli przyszłe województwo łódzkie odtwarza granice sprzed 1975 r. Przyjęta metodologia badań oraz opracowane wyniki badań zostały opublikowane w pracy M. Kotera, S. Liszewskiego i A. Suliborskiego pt. „Studium wiedzy o regionie łódzkim. Delimitacja potencjalnego obszaru województwa łódzkiego”, wydanej przez Łódzkie

Towarzystwo Naukowe w 1996 r. Natomiast pogłębione studia społeczne przeprowadzonych wywiadów kwestionariuszowych zawiera publikacja pod redakcją A. Suliborskiego pt. „Zasięg regionu łódzkiego w świetle badań społecznych preferencji przynależności administracyjnej i powiązań społeczno-gospodarczych (szczegółowe wyniki badań społeczności lokalnych w peryferycznej strefie potencjalnego województwa łódzkiego)”, która ukazała się w 1999 r. w *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica* 1.

Zaproponowana przez środowisko naukowe geografów delimitacja potencjalnego obszaru województwa łódzkiego okazała się wiarygodna i została uwzględniona w ostatniej reformie administracyjnej kraju z 1 stycznia 1999 r. Dzięki zaangażowaniu geografów i ich współpracy z władzami miasta i województwa łódzkiego, które współfinansowały badania, województwo łódzkie otrzymało swój obecny – „duży” wymiar.

Kształtowany od XIX w. region gospodarczy Łodzi wykroczył swoim zasięgiem oddziaływania poza granice województwa miejskiego łódzkiego. Dlatego też w wielu opracowaniach naukowych, ukształtowany w XIX i XX w. region gospodarczy, określany był i jest nadal obszarem Polski Środkowej, regionem łódzkim.

Okres 100 lat funkcjonowania województwa łódzkiego przyniósł szereg przekształceń zarówno środowiska przyrodniczego, jak i antropogenicznego, będących następstwem przede wszystkim procesów industrializacji i urbanizacji, rozwoju społecznego, przemian demograficznych. Wybrane przekształcenia środowiska geograficznego prezentowane są w niniejszym tomie.

Kierunki i skalę przemian rzeźby terenu województwa łódzkiego w ostatnim 100-leciu omówił Twardy (2019), na przykładach form eolicznych i stokowych. Z przeprowadzonych przez tego autora badań wynika, że przekształcanie rzeźby eolicznej w minionym okresie wiązało się zarówno z powstawaniem małych, inicjalnych pagórków eolicznych, jak i przeobrażaniem przez wiatr starszych wydm późnoglacialnych. Doszło także do szybkiej transformacji kształtów zbczy parowów pod wpływem procesów naturalnych i w wyniku działalności rolniczej. Autor uznał, że zmiany w ukształtowaniu powierzchni województwa łódzkiego mają lokalny charakter i można je określić jako retusz, będący następstwem działalności osadniczej i gospodarczej w XX i XXI w., które urosły do rangi czynnika geomorfologicznego.

Zmienność czasowa i przestrzenna opadów w województwie łódzkim została przedstawiona przez Wibig i Radziuna (2019) dla okresu 1961–

2015. Z analizy dobowej sumy opadów z 20 post-runków wynika, że średnia roczna suma opadów w województwie wynosiła 582 mm, a najwyższe opady zanotowano w jego południowej części i malały ku północy, gdzie niedobory opadów pojawiały się najczęściej. Opady letnie były ponad dwukrotnie wyższe od zimowych, podczas gdy opady wiosenne i jesienne utrzymywały się na podobnym poziomie, z lekką przewagą wiosennych. Autorzy stwierdzili, że opady dobowe przekraczające 50 mm były w badanym okresie rzadkością i pojawiały się raz na kilka lat, głównie latem, natomiast nie zaobserwowano istotnych statystycznie zmian struktury i wysokości opadów. Niemniej zaobserwowano niewielką tendencję wzrostową sum opadów zimowych i spadkową sum opadów letnich.

Geneza województwa łódzkiego i zmiany jego granic i podziałów administracyjnych zostały opracowane przez Jakóbczyk-Gryszkiewicz (2019). Szczególnie ważne są zaprezentowane mapy ilustrujące zmiany granic województwa i ich struktury wewnętrznej. Autorka podkreśliła, że po II wojnie światowej województwo łódzkie znalazło się w centrum Polski, a lokalizacja ta została wykorzystana dopiero w XXI w. przez budowę skrzyżowania autostrad A1 i A2 oraz drogi ekspresowej S8, które wyróżniły województwo na mapie komunikacyjnej Polski i Europy. Powstanie ważnych węzłów komunikacyjnych w Łodzi i Strykowie, zapewniło rozwój centrów logistycznych, magazynowych i ich obsługę. Natomiast mała jest ranga lotniska łódzkiego, które mimo że funkcjonuje od międzywojnia, to nadal ma niewielkie rozmiary a bliskość warszawskiego Okęcia wstrzymuje jego rozwój.

Proces kształtowania się miejskiej sieci osadniczej województwa łódzkiego w ujęciu geograficzno-historycznym oraz geostatystycznym był przedmiotem badań Jażdżewskiej i Lechowskiego (2019). Autorzy przedstawili analizę ilościową, przestrzenną i dynamiczną zmian miejskiej sieci osadniczej województwa w minionym 100-leciu we współczesnych granicach, z 1999 r. Na indywidualność kształtowania się miejskiej sieci osadniczej na analizowanym obszarze wpłynął fakt jego „młodości” administracyjnej oraz scalenia fragmentów sieci osadniczych innych, historycznych regionów Polski Centralnej. Jak wykazali autorzy, na współczesną miejską sieć osadniczą nieduży wpływ wywarło osadnictwo z okresu kształtowania się państwa polskiego (X–XII w), lecz późniejsze lokacje związane z uprzemysłowieniem tego regionu w XIX w. Dopiero gwałtowny rozwój Łodzi oraz okolicznych miast spowodował, że na

trwale zmienił się kształt miejskiej sieci osadniczej, który obserwujemy współcześnie.

Analizę pokrycia terenu i jego zmian w województwie łódzkim w latach 2000–2018 opracowała Nalej (2019). Ten krótki okres analizy podyktowany został dostępnością do danych CORINE Land Cover. Z przeprowadzonych badań wynika, że dominującą formą pokrycia terenu województwa łódzkiego w latach 2000–2018 były tereny rolne, a następnie lasy i ekosystemy seminaturalne, a trzecią – tereny antropogeniczne. Obszary wód i obszary podmokłe stanowiły niewielki odsetek powierzchni badanego obszaru. Największe zmiany powierzchni poszczególnych form i typów pokrycia terenu, zajmujące 1% powierzchni województwa, nastąpiły w latach 2012–2018, a główną formą pokrycia terenu, która we wszystkich badanych okresach ulegała największym zmianom były lasy i ekosystemy seminaturalne oraz tereny rolne. Zmiany terenów antropogenicznych dotyczyły przede wszystkim miejsca eksploatacji odkrywkowej oraz terenów budowy. Największe przekształcenia pokrycia terenu zaszły w południowej części województwa łódzkiego i zostały spowodowane eksploatacją złóż węgla brunatnego w KWB Bełchatów. Ponadto, rozmieszczenie tych zmian w badanym okresie nawiązywało do przebiegu autostrad A1 i A2 oraz drogi krajowej S8.

Rozwój oraz struktura ludności województwa łódzkiego w okresie ponad stu ostatnich lat została wnikliwie omówiona przez Dzieciuchowicza (2019). Poza szczegółowymi przemianami ludnościowymi zaprezentowanymi w czterech okresach: do 1918 roku i w latach: 1918–1945, 1946–1989 i 1990–2018 przedstawiono prognozę demograficzną do 2050 r. Jako uzupełnienie analizy struktury ludności według cech demograficznych, społeczno-ekonomicznych, społeczno-kulturowych i przestrzennych autor omówił ogólne tendencje w rozwoju i restrukturalizacji ludności województwa łódzkiego wraz z typologią przestrzenną. Przeprowadzone analizy dowodzą, że ze względu na nasilający się proces depopulacji, perspektywy demograficzne regionu do 2050 r. są niekorzystne.

Historia rozwoju szkolnictwa wyższego w województwie łódzkim sięga XIX w., niemniej jego rozwój nastąpił dopiero po II wojnie światowej wraz z powołaniem Uniwersytetu i Politechniki Łódzkiej. Dlatego, jak podkreśliła Wolaniuk (2019) funkcja akademicka należy do młodszych funkcji metropolitalnych tego obszaru. W okresie gospodarki centralnie planowanej funkcjonowały tutaj uczelnie publiczne, a dopiero po przemianach społeczno-gospodarczych po 1989 r. nastąpił rozwój niepublicznych szkół wyższych. W pierwszej

dekadzie XXI w. w województwie łódzkim działało ponad 30 szkół niepublicznych, lecz postępujące procesy depopulacyjne i problemy finansowe doprowadziły do ich stopniowego zamykania. W roku jubileuszu 100-lecia województwa łódzkiego, szkoły wyższe działają w 9 miastach. Natomiast uczelnie mające swoją siedzibę w Łodzi posiadały w roku akademickim 2018/2019 zamiejscowe ośrodki dydaktyczne w 24 miastach w 11 województwach kraju, co potwierdza funkcję egzogeniczną szkolnictwa wyższego. Szkoły wyższe należą do ważnych pracodawców w województwie łódzkim, a kreowana przez nie przestrzeń akademicka należy do wyróżniającej się w Łodzi i Skierniewicach.

Walory turystyczne środowiska geograficznego województwa łódzkiego sprzyjają rozwojowi turystyki. Kierunki rozwoju turystyki na tym obszarze zostały zaproponowane przez Włodarczyka (2019). W dziejach aktywności turystycznej województwa autor wyróżnił następujące etapy: przed XIX w. (sięgnął do czasów polowań królów i carów), wiek XIX i początek XX w. do 1918 roku, lata międzywojnia i II wojny światowej, okres gospodarki centralnie planowanej i okres po 1989 r. związany z powrotem do gospodarki wolnorynkowej. Ten przeglądowy artykuł, poza odniesieniami do dziedzictwa historycznego i walorów przyrodniczych, prezentuje opracowania o charakterze turystycznym dotyczące omawianego obszaru. Doskonała dostępność komunikacyjna i bogata oferta turystyczna województwa łódzkiego skłoniły autora do pozytywnej oceny zarówno aktualnego stanu turystyki, jak i dobrych perspektyw dla jej rozwoju.

Autorzy artykułów składają serdeczne podziękowania Recenzentom za wnikliwe recenzje i cenne uwagi.

W imieniu Redakcji 109 tomu
Acta Geographica Lodziensia
 Anita Wolaniuk

- Dzieciuchowicz J. 2019. Ludność województwa łódzkiego: rozwój i przemiany strukturalne. *Acta Geographica Lodziensia* 109: 91-125.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J. 2019. Powstanie i podziały administracyjne województwa łódzkiego. *Acta Geographica Lodziensia* 109: 49-57.
- Jażdżewska I., Lechowski Ł. 2019. Kształtowanie się miejskiej sieci osadniczej województwa łódzkiego. *Acta Geographica Lodziensia* 109: 59-74.
- Nalej M. 2019. Pokrycie terenu województwa łódzkiego w latach 2000–2018 w świetle danych CORINE Land Cover. *Acta Geographica Lodziensia* 109: 75-89.
- Twardy J. 2019. Przemiany wybranych form rzeźby terenu województwa łódzkiego w ostatnim stuleciu. *Acta Geographica Lodziensia* 109: 11-28.
- Wibig J., Radziun W. 2019. Opady atmosferyczne w województwie łódzkim w latach 1961–2015. *Acta Geographica Lodziensia* 109: 29-47.
- Włodarczyk B. 2019. Zarys rozwoju turystyki w regionie łódzkim. *Acta Geographica Lodziensia* 109: 145-161.
- Wolaniuk A. 2019. Rozwój szkolnictwa wyższego w województwie łódzkim. *Acta Geographica Lodziensia* 109: 127-143.